BRAXMI (BIRAHMON) YOZUVI VA UNING TUZILISHI

Adxamjonova Madina Sardorbek qizi
Andijon davlat chet tillar instituti Xorijiy filologiya va turizm fakulteti Filologiya va tillarni o‘qitish Turk tili yo‘nalishi, 101-guruh talabasi

Ilmiy maslahatchi: **Umida Kabulova**
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24438525

Annotatsiya: Maqolada qadimgi Hindistonning Brahmi yozuvining paydo bo‘lishi, tuzilishi va o‘rganilish tarixi yoritiladi. Brahmi abugida tizimiga mansub ekani, undosh harf “a” unlisini saqlab, boshqa unlilar diakritik belgilar bilan berilishi ko‘rsatiladi. Yozuvning Ashoka farmonlaridagi eng qadimgi aniq sanalangan namunalari, uning kelib chiqishi haqidagi sami va mahalliy nazariyalar hamda XIX asrda J. Prinsep va X. Lassen tomonidan qayta o‘qilishi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: brahmi, braxmi yozuvi, abugida, Ashoka farmonlari, Prinsep, hind yozuvlari, yozuv tizimlari, devanagari.

Аннотация: В статье рассматриваются возникновение, строение и история изучения письма брахми Древней Индии. Показано, что брахми относится к системе абугида: согласный знак содержит гласный «а», остальные гласные передаются диакритическими знаками. Анализируются древнейшие датированные образцы в эдиктах Ашоки, теории происхождения письма (семитская и местная) и расшифровка письма в XIX веке Дж. Принсепом и Х. Лассеном.

Ключевые слова: брахми, абугида, эдикты Ашоки, Принсеп, индийские письменности, системы письма, деванагари.

Abstract: This article examines the origin, structure and decipherment of the Brahmi script of ancient India. It shows that Brahmi is an abugida in which a consonant sign carries an inherent “a” and other vowels are marked with diacritics. The earliest securely dated examples in the edicts of Ashoka, the Semitic and indigenous theories of its origin, and its decipherment in the nineteenth century by J. Prinsep and C. Lassen are analysed.

Keywords: Brahmi, abugida, Ashoka edicts, Prinsep, Indian scripts, writing systems, Devanagari.

Yozuv tilshunoslikda nutqni ko‘zga ko‘rinadigan belgilar orqali qayd etish vositasi sifatida o‘rganiladi. Yozuv tizimlari belgining nimani ifodalashiga qarab turlarga bo‘linadi: so‘z yoki tushunchani bildiruvchi ideografik, bo‘g‘inni bildiruvchi, tovushni bildiruvchi harf-tovush yozuvlari. Brahmi yozuvi bu tasnifda o‘ziga xos o‘rin tutadi: u abugida, ya’ni undosh harf o‘zida “a” unlisini mujassam etadigan, boshqa unlilar esa qo‘shimcha belgilar bilan beriladigan tizimdir. Hind yozuvlarining ko‘pchiligi shu yozuvdan kelib chiqqani uchun uni o‘rganish Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo yozuvlarini tushunishda muhim. Ushbu maqolaning maqsadi Brahmi yozuvining paydo bo‘lishi, tuzilishi va o‘rganilish tarixini manbalar asosida yoritishdir (1.1).

Brahmi III asr miloddan avvalgi davrda tayyor, rivojlangan yozuv sifatida namoyon bo‘ladi. Uning eng qadimgi aniq sanalangan namunalari – Hindiston shimoli-markazidagi qoyalarga o‘yib yozilgan Ashoka farmonlari bo‘lib, ular miloddan avvalgi 250–232-yillarga oid. Shri-Lankadagi Anuradxapura topilmalari esa ancha qadimiy, miloddan avvalgi VI asrdan IV asr boshigacha bo‘lishi mumkin deb taxmin qilinadi, ammo X. Falk ularni miloddan avvalgi 250-

yildan keyingi deb hisoblash mumkinligini ta'kidlaydi. Hindistonlik arxeolog V. Gupta Rajasthonning Bahaj qazilmalaridan topilgan loy muhrlardagi Brahmi harflarini miloddan avvalgi taxminan 600-yilga oid deb baholaydi, ya'ni Ashoka farmonlaridan deyarli uch asr oldin. Bu fikrlar hozircha bahsli bo‘lib, yozuvning aniq paydo bo‘lgan vaqti masalasi to‘liq hal etilmagan.

Brahmi yozuvining kelib chiqishi haqida olimlar o‘rtasida yagona fikr yo‘q. Ko‘pchilik tadqiqotchilar unda sami yozuvlarining, ko‘pincha oromiy yozuvining ta'sirini ko‘radi. A. Veber (1856) va G. Byuler (1895–1898) uni finikiy yozuvidan keltirib chiqargan, R. Salomon esa Byulerning finikiycha farazini zaif deb baholaydi. X. Falk (2018) Brahmi yunon va xaroshti harflari asosida tuzilgan, degan fikrni ilgari suradi; K.D. Pillay (2023) esa u oromiy, nabatey, yunon va finikiy harflarining aralashmasi, deb hisoblaydi. Hind vodiysi tamadduni bilan bog‘lovchi mahalliy kelib chiqish nazariyalari ham mavjud (Dj. Xanter, Dj. Marshall, S. Kak), biroq ular uchun dalillar yetarli emas, deb qaraladi. Shunday qilib, Brahmi tuzilishining sami yozuvlariga o‘xshash jihatlari bor, lekin bevosita umumiy manba aniqlanmagan (2.2).

Brahmi abugida bo‘lib, unda undosh harf o‘zida qisqa “a” unlisini saqlaydi, boshqa unlilar esa undoshga qo‘shiladigan maxsus belgilar – matra lar bilan ifodalanadi. So‘z boshida kelgan unlilar uchun alohida harflar mavjud. Asosiy unlilar a, i, u bo‘lib, ularning har biri qisqa va cho‘ziq shaklga ega; qo‘shimcha unlilar e, ai, o, au dir. Jami to‘qqizta alohida unli belgisi (diakritik) bor. Undoshlar jadvali 33 ta harf va yana bitta ḷa harfidan iborat. Bu tizim undosh va unlini bitta bo‘g‘in birligi sifatida yozishga imkon beradi.

Yozish yo‘nalishi jihatidan Brahmi odatda chapdan o‘ngga yoziladi. Bu uni o‘ngdan chapga yoziladigan oromiy va boshqa sami yozuvlaridan farqlaydi. Faqat Eran shahridan topilgan qadimgi tangalardan birida o‘ngdan chapga yozilgan namuna uchraydi.

Yozuvning nomi ham turlicha o‘zgargan. U ilgari “pin-man” yozuvi, “Lat” yozuvi yoki “Janubiy Ashoka yozuvi” kabi nomlar bilan atalgan. “Brahmi” shaklini Byuler ommalashtirgan, ayrim joylarda esa bu nom “Lalitavistara” asaridagi yozuvlar ro‘yxati bilan bog‘lanadi. Jayna rivoyatiga ko‘ra, nom Rishabxanataning qizi Bambxi nomi bilan bog‘liq (3.3).

Brahmi yozuvi uzoq vaqt unutilgan va XIX asrning 30-yillarida qayta o‘qildi. Bu ishga Bengaliya Osiyo jamiyatida J. Prinsep rahbarlik qildi. U Brahmi yechimi haqida jamiyat jurnalida 1836–1838-yillarda bir qator maqolalar e'lon qildi; 1837-yil bu ishdagi hal qiluvchi pallasi hisoblanadi. X. Lassen 1836-yilda Agafoklning yunon-Brahmi ikki tilli tangasi yordamida dastlabki harflarni aniqladi. Prinsep keyin Pantaleon tangalari va Sanchidagi “danam” bitiklaridan foydalandi va Ratna Palaning yordamida 1838-yilga kelib yechimni yakunladi. Prinsep dastlab “Devanampriya Piyadasi” unvonini Shri-Lanka podshosiga tegishli deb o‘ylagan, Jorj Turnur taqdim etgan Shri-Lanka pali matnlari esa uni Ashoka bilan bog‘lashga yordam berdi.

Brahmi yozuvining ahamiyati uning avlodlarining ko‘pligida ham namoyon bo‘ladi. Gupta davridagi (milodiy V asr) kechki Brahmidan Siddxam va Sharada yozuvlari, Nagari yozuvidan esa Devanagari paydo bo‘lgan. Janubiy Brahmidan Grantxa, Vatteluttu, Baybayin, Yava va Xmer yozuvlari rivojlandi; Markaziy Osiyoning tibet va toxar yozuvlari ham Brahmiga borib taqaladi. Bir tadqiqotda undan kelib chiqqan 198 ta yozuv sanalgan (4.4).

Xulosa qilib aytganda, Brahmi – qadimgi Hindiston yozuvi bo‘lib, miloddan avvalgi III asrda Ashoka farmonlarida to‘liq shakllangan holda uchraydi. Uning kelib chiqishi haqida sami, yunon yoki mahalliy asos taxmin qilinadi, ammo yakuniy xulosa yo‘q. Tuzilishi bo‘yicha u abugida bo‘lib, undosh harf “a” unlisini saqlaydi, boshqa unlilar esa diakritik belgilar bilan beriladi.

Brahmining XIX asrda qayta o‘qilishi qadimgi Hindiston tarixini o‘rganishga yo‘l ochdi, undan tarqalgan yuzlab yozuvlar esa Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo madaniyatida hanuz o‘z izini saqlab qolgan. Shuning uchun Brahmini tilshunoslikda yozuv turlarini, ayniqsa abugida tizimini tushuntiruvchi muhim misol sifatida o‘rganish maqsadga muvofiqdir (5.5).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Salomon R. Indian Epigraphy: A Guide to the Study of Inscriptions in Sanskrit, Prakrit, and the Other Indo-Aryan Languages. – New York: Oxford University Press, 1998.
2. Falk H. Schrift im alten Indien: Ein Forschungsbericht mit Anmerkungen. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1993.
3. Daniels P. T., Bright W. (eds.). The World's Writing Systems. – New York: Oxford University Press, 1996.
4. Bühler G. Indische Palaeographie von circa 350 a. Chr. – circa 1300 p. Chr. – Strassburg: Trübner, 1896.
5. Dani A. H. Indian Palaeography. – Oxford: Clarendon Press, 1963.